

УДОСКОНАЛЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

IMPROVEMENT OF THE INTERNAL AUDIT OF ACCOUNTS RECEIVABLE IN THE ENTERPRISE

Вареник В.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних фінансів,
обліку та оподаткування,
Університет імені Альфреда Нобеля

Лесінська В.С.

магістрант,
Університет імені Альфреда Нобеля

У статті розглянуто алгоритм дій внутрішнього аудиту для перевірки та контролю дебіторської заборгованості. Розглянуто кожний етап алгоритму дій внутрішнього аудиту для контролю дебіторської заборгованості. Розглянуто етапи формування та складання запитальника для проведення внутрішнього аудиту дебіторської заборгованості підприємства. Наведено групи питань до складання запитальника аудитора. Запропоновано форму для складання запитальника. Обґрунтовано актуальність проведення такої процедури. Наведено приклад форми запитальника аудитора під час проведення внутрішнього аудиту дебіторської заборгованості на підприємстві. Обґрунтовано перелік питань, які необхідно наводити в запитальнику. Наведено приклад форми запитальника аудитора під час проведення внутрішнього аудиту дебіторської заборгованості на підприємстві.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, аналіз, внутрішній аудит, аудиторські процедури, запитальник, алгоритм, контроль, питання, форма, процедура.

В статье рассмотрен алгоритм действий внутреннего аудита для проверки и контроля дебиторской задолженности. Рассмотрен каждый этап алгоритма действий внутреннего аудита для контроля дебиторской задолженности. Рассмотрены этапы формирования и составления вопросника для проведения внутреннего аудита дебиторской задолженности предприятия. Приведены группы вопросов к составлению вопросника аудитора. Предложена форма для составления вопросника. Обоснована актуальность проведения такой процедуры. Приведен пример формы вопросника аудитора при проведении внутреннего аудита дебиторской задолженности на предприятии. Обоснован перечень вопросов, которые необходимо приводить в вопроснике. Приведен пример формы вопросника аудитора при проведении внутреннего аудита дебиторской задолженности на предприятии.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, анализ, внутренний аудит, аудиторские процедуры, вопросник, алгоритм, контроль, вопросы, форма, процедура.

The amount of accounts receivable and dynamics determine the nature of managerial decisions in production and economic activity. Accounts receivable refers to highly liquid assets. An inadequate assessment of the actual state of payments with debtors may negatively affect the real assessment of solvency and creditworthiness of an enterprise. For effective management of an entity's business, it is not only necessary to carry out a quantitative analysis of the indicators of the assessment of the current state, as well as strategically important prospects for asset management of the enterprise. The size of accounts receivable and their dynamics directly or indirectly determine the nature of managerial decisions in the production and financial sector, and inadequate assessment may negatively effect on the actual state of payments with debtors and on the real assessment of the solvency and creditworthiness of the enterprise. The theoretical principles of audit of the company's receivables are sufficiently widely presented in the work of domestic scientists, which identified the stages of auditing receivables, different methods of conducting the audit of accounts receivable and the mechanism of development of the program of audit of receivables. However, the practical application of these techniques and programs is considered insufficient. There is large number of special audit procedures to check the status of receivables, such as a questionnaire, receipt of audit evidence, the formation of working papers, writing a conclusion. The most important step in conducting an audit is the compilation

of the questionnaire, since it lays the foundation for all the verification. The questionnaire contains questions that directly relate to the work and accounting of the enterprise on which the internal audit is carried out. The questionnaire assists the auditor in a short time to make a certain opinion about the company and identify the most vulnerable places of accounting, including accounts receivable. An internal audit of receivables is useful for the enterprise and can help in adjusting the work of the divisions.

Key words: accounts receivable, analysis, internal audit, audit procedures, questionnaire, algorithm, control, questions, form, procedure.

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки України характеризується необґрунтованими політичними подіями, неконтрольованими інфляційними процесами, нестабільністю соціальних зв'язків та іншими не сприятливими для розвитку економіки чинниками. Характерною ознакою низької платоспроможності підприємств є несвоєчасне погашення дебіторської заборгованості. Сьогодні дебіторська заборгованість є дуже суперечливим явищем, оскільки, з одного боку, дебітори зменшують фінансові ресурси підприємства, що може привести до збільшення фінансових витрат через необхідність додаткових запозичень, а з іншого боку, вона є важливою, без неї виникли б одночасно декілька проблем загального економічного характеру, пов'язаних з реалізацією продукції підприємствами.

Отже, ефективне та правильне ведення дебіторської заборгованості має велике значення для забезпечення діяльності підприємства, оскільки законодавчо правильний облік, аналіз та контроль дадуть змогу підвищити оборотність грошових коштів та знизити строки погашення дебіторської заборгованості.

З огляду на вищевикладене вирішення потребує питання впровадження на підприємстві внутрішнього аудиту дебіторської заборгованості та обґрунтування підходів до його використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади аудиту дебіторської заборгованості підприємства широко представлені в роботах вітчизняних науковців [1–10], якими визначено етапи проведення аудиту дебіторської заборгованості, виокремлено різні методи проведення аудиту дебіторської заборгованості, показано механізм розроблення програми аудиту дебіторської заборгованості. Проте практичне застосування вказаних методик та програм розглянуто недостатньо.

О.В. Добровольська [1] аналізує політику та механізм контролю за дебіторською заборгованістю підприємства, розглядає етапи здійснення контролю, досліджує методи, за якими можна визначити найбільш оптимальний для підприємства рівень заборгованості, а також визначає та досліджує основні складові елементи сучасної системи організації контролю за дебіторською заборгованістю підприємства. А.П. Макаренко та Д.В. Ахмедова [2] дослідили основи проведення аудиту короткострокової дебіторської заборгованості на підприємствах, розробили план, програму аудиту та робочі документи аудитора для перевірки короткострокової дебіторської забор-

гованості, запропонували методику проведення аудиту. С.В. Візіренко [3] розглядає питання вдосконалення аудиту розрахунків з постачальниками та підрядниками. А.П. Макаренко та І.В. Кульменко [4] обґрунтовують необхідність розроблення програми аудиту дебіторської заборгованості для підвищення ефективності діяльності підприємства та пропонують методику його проведення, програму перевірки та робочі документи аудитора. Г.О. Москалюк [5] досліджує питання організації системи внутрішнього контролю розрахунків з дебіторами та кредиторами, а також надає певні шляхи її подальшого вдосконалення та розвитку на промислових підприємствах України. Г.М. Бескоста [6] пропонує концептуальні основи проведення аудиту дебіторської заборгованості з урахуванням контролю якості аудиторських процедур, яка сприяє підвищенню ефективності та якості проведення аудиту дебіторської заборгованості як на рівні аудиторських фірм, так і щодо служб внутрішніх аудиторів суб'єктів господарювання. М.К. Терещенко [7] досліджує питання контролю дебіторської заборгованості, аналізує побудову системи управління дебіторською заборгованістю. Л.І. Городянська [8] досліджує економічну сутність дебіторської заборгованості, уточнює сутність категорій «організація» та «організація контролю», розробляє практичні пропозиції щодо організації контролю дебіторської заборгованості на підготовчому, процедурному та завершальному етапах. Т.В. Прийдак та І.М. Косовська [9] досліджують питання автоматизації дебіторської заборгованості як засобу покращення фінансового стану підприємства. С.В. Сирцева [10] розглядає основні аспекти обліку, аналізу та аудиту розрахунків з контрагентами в сучасних умовах господарювання, пропонує в структурі підприємства створити службу внутрішнього аудиту, а також виділяє її основні функції щодо розрахунків з контрагентами.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Для вирішення конкретних поставлених питань на основі представлених теоретичних даних та практичного досвіду щодо контролю дебіторської заборгованості проведемо аналіз такого контролю за рахунок впровадження внутрішнього контролю (аудиту) дебіторської заборгованості на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для перевірки правильності виконання всіх завдань підприємства щодо перевірки дебіторської заборгованості персонал внутрішнього

аудиту повинен мати певний алгоритм дій, який описує, чому й для чого необхідно проводити внутрішній аудит на підприємстві. Працівник внутрішнього аудиту повинен планувати свою роботу таким чином, щоб мати можливість ефективно проводити перевірку. Планування має базуватись на попередньому вивченні характеристик боржників. Він повинен самостійно визначити процедури та методи аудиту на основі чинного законодавства, наявних норм та стандартів, професійних навичок та досвіду.

Алгоритм дій внутрішнього аудиту для перевірки дебіторської заборгованості на підприємстві буде складатися з чотирьох етапів, представлених на рис. 1.

Алгоритм дій внутрішнього аудиту – це опис всього процесу роботи аудитора загалом.

Розглянемо більш детально кожний етап алгоритму дій внутрішнього аудиту для перевірки дебіторської заборгованості на підприємстві.

На першому етапі працівники внутрішнього аудиту складають план робіт, визначають основні процедури проведення перевірки.

Другий етап є основним етапом внутрішнього аудиту дебіторської заборгованості, під час якого працівники внутрішнього аудиту починають проводити свої процедури, такі як поширення запитальника працівникам, збирання аудиторських доказів, складання таблиці виявлених порушень та помилок.

На третьому етапі вся зібрана та отримана різними методами інформація заноситься до робочих документів, де працівники внутрішнього аудиту фіксують проведені процедури для складання висновку.

На четвертому етапі внутрішнього аудиту перевірки дебіторської заборгованості працівниками складається висновок з опису виявлених порушень або невідповідності обліку законодавству, надаються можливі рекомендації

щодо їх усунення та відбувається контроль за виконанням цих рекомендацій.

Оскільки впровадження внутрішнього аудиту на підприємствах є одним з найнадійніших способів контролю стану обліку та ефективності функціонування внутрішнього контролю на підприємстві, ми вирішили запропонувати впровадження внутрішнього аудиту на підприємстві та продемонструвати те, як можна його використовувати.

Розглянемо більш детально підготовчий етап формування та складання запитальника для проведення внутрішнього аудиту дебіторської заборгованості підприємства, адже саме запитальник є ключовою процедурою внутрішнього аудиту, щоб зрозуміти, як функціонує підприємство, які нововведення потрібно провести для покращення його економічного стану. Внутрішні аудиторі – це залежні працівники, які підпорядковані керівнику підприємства, проводять як планові, так і позапланові перевірки за наказом директора. Залежно від специфіки підприємства внутрішній аудит може бути представлений однією особою або цілою службою (відділом), в нашому випадку йдеться про відділ, який проводить внутрішній аудит дебіторської заборгованості.

Обов'язками учасників аудиту контроль політики підприємства щодо наявності сумнівних боргів; перевірка резерву нарахування сумнівних боргів; проведення аудиторської перевірки дебіторської заборгованості. Відділ внутрішнього аудиту провадить свою діяльність в тісному контакті з керівництвом підприємства, фахівцями апарату управління, керівниками структурних підрозділів, тому посадовці особи безпосередньо беруть участь у процесі внутрішнього аудиту, застосовують свої результати у своїй діяльності, використовують консультації. Без їхньої активної участі ефективність внутрішнього аудиту буде мінімальною, оскільки керівники мають певний вплив на своїх підле-

Рис. 1. Алгоритм дій внутрішнього аудиту для перевірки дебіторської заборгованості на підприємстві

глих, тому всі керівники структурних підрозділів компанії, а саме головний бухгалтер та бухгалтери, повинні бути поінформовані про аудит і співпрацювати з внутрішнім аудитором.

Перш ніж скласти повноцінний запитальник аудитора під час проведення внутрішнього аудиту для перевірки дебіторської заборгованості на підприємстві, ми розробили питання щодо складання запитальника аудитора, в якому зазначені основні напрями запитань, що стосуються дебіторської заборгованості, та який допоможе більш детально скласти саме питання. Напрями питань до складання запитальника для перевірки дебіторської заборгованості на підприємстві наведені на рис. 2.

На рис. 2 представлені чотири групи питань для складання запитальника аудитора під час проведення внутрішнього аудиту дебіторської заборгованості, а саме питання, які стосуються організаційної роботи проведення внутрішнього аудиту дебіторської заборгованості підприємства, питання щодо первинного обліку дебіторської заборгованості (якою є дебіторська заборгованість на підприємстві, як вона ведеться, чи створюється резерв сумнівних боргів, як списується безнадійна дебіторська заборгованість), третіх осіб на підприємстві та внутрішньої (облікової) політики підприємства, оскільки вона включає набір принципів, методів та процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності.

Задля визначення якості контролю за дебіторською заборгованістю аудитор про-

водить тестування, під час якого роз'яснюються питання, викладені в запитальнику.

Наступним етапом проведення повноцінного внутрішнього аудиту було складання самої форми запитальника, а саме те, які колонки повинна містити ця таблиця та чому. Оскільки запитальник – це перелік певним чином підібраних запитань, відповіді на які дають потрібну інформацію про ступінь відповідності стану ділянки перевірки встановленим законодавчим вимогам, форма запитальника повинна містити колонки змісту питання, інформації про те, чи була отримана відповідь, чи є питання актуальним для цього підприємства, через що інформація відсутня загалом, а також примітки, де будуть вказані певні рекомендації щодо виправлення виявлених помилок чи несуттєвих порушень. Крім цього, запитання повинні бути поставлені так, щоб відповіді давали можливість аудиторі здійснити вичерпне й правильне подання про діяльність підприємства. Аудитор перш за все повинен перевірити, які найбільш типові помилки зустрічаються на підприємстві, дати рекомендації щодо їх усунення. Для досягнення цієї мети, як правило, вдаються до цього опитування, що дає змогу в досить короткий термін скласти перше враження про стан дебіторської заборгованості, найбільш вразливі місця в системі обліку дебіторської заборгованості, а також визначити подальший напрям перевірки.

Приклад «чистої» форми запитальника аудитора представлено в табл. 1.

Рис. 2. Групи питань до складання запитальника аудитора

Таблиця 1

**Приклад форми запитальника аудитора під час проведення внутрішнього аудиту
дебіторської заборгованості на підприємстві**

№	Зміст запитання	Варіант відповіді			Примітки
		так	ні	інформація відсутня	
1			
2			

Наступним етапом є складання питань та заповнення ними запитальника. Здебільшого під час складання запитальника для перевірки стану системи внутрішнього контролю дебіторської заборгованості велика увага приділяється саме перевірці наявності контракту на поставку продукції та тому, чи проводиться контроль за договором, адже саме наявність договору між контрагентами часто гарантує 100% повернення дебітором боргів вчасно. Також угода передбачає правові відносини між контрагентами, способи захисту зобов'язань, встановлює порядок та методи виконання зобов'язань, описує всі форс-мажорні обставини, які можуть виникнути, якщо товар відправляють за кордон, в договорі прописується умови поставки за "Incoterms", тому такі питання стоять на першому місці в запитальнику.

Окрім цього, запитальник містить запитання про правильність нарахування резерву для сумнівних боргів та про те, чи є такий загалом, а також перевірку наявності кореспонденції рахунків зі створення резерву та списання сумнівної заборгованості. Наявні питання про класифікацію дебіторської заборгованості за періоди платежів, перевірку наявності/правильності заповнення актів розрахунків або аналіз заборгованості по закінченню строку позовної давності, що закінчується наприкінці кожного місяця. Якщо на підприємстві ведеться дебіторська заборгованість в іноземній валюті, то в запитальнику аудитора може бути питання про реєстр операцій, звірення залишків дебіторської заборгованості (це важливо, оскільки іноземне підприємство може в будь-який момент запросити акт взаєморозрахунків), перелік виявлених помилок та порушень під час аудиту дебіторської заборгованості в іноземній валюті, перевірку правильності ведення бухгалтерського обліку експортних операцій з іноземними покупцями. Якщо працівники підприємства дуже часто бувають у відрядженні, то актуальним питанням буде те, чи контролює головний бухгалтер повноту здачі повернутих підзвітних сум у касу, чи правильно зазначається кореспонденція в цих операціях.

Основним правилом формування запитальника є те, як аудитор підбирає питання, вони повинні бути актуальними для кожного підприємства, щоб мати змогу описати те, як та з чим працює підприємство, які операції для нього є щоденними, а які зустрічаються дуже рідко.

Процедура складання питань визначалася з актуальності щодо перевірки дебіторської заборгованості та отриманні більш якісної та об'ємної інформації щодо ведення обліку дебіторської заборгованості. Заповнений запитальник спрямовано на головного бухгалтера та бухгалтерів, які ведуть облік дебіторської заборгованості, щоб вони відповіли на всі питання, після чого аудитор вже може скласти певну думку про роботу підприємства. Приклад заповненого запитальника з боку внутрішніх аудиторів та з відповідями працівників підприємства до дебіторської заборгованості представлено в табл. 2.

Як бачимо із запитальника, працівники бухгалтерії підприємства відповіли на всі питання, всі пункти, зазначені вище, виконуються на підприємстві. Загалом за результатами тестування визначається рівень організації внутрішнього аудиту дебіторської заборгованості на підприємстві, виявляються недоліки, визначається стан дебіторської заборгованості. За результатами опитування в аудитора формується певна думка про ведення дебіторської заборгованості на підприємстві. Запитальник дає змогу аудиторам зробити низку висновків, сукупність яких дає право зробити основний висновок про те, чи порушений на підприємстві порядок ведення дебіторської заборгованості. Виходячи з цього висновку, аудитор або вказує на певні порушення та допомагає їх усунути, або зазначає у висновку, що господарські операції правильно обліковуються на підприємстві та не вимагають ніяких коригувань. Щодо роботи підприємства, то, згідно із запитальником, всі операції, наведені в ньому, виконуються, а порушень не виявлено.

Згідно з даними виконаного запитальника можна визначити рівень організації внутрішнього контролю по дебіторській заборгованості, виявити слабкі сторони контролю на підприємстві, визначити стан підприємства загалом. За результатами опитування на підприємстві можна сказати, що працівники бухгалтерії мають первинні документи з дебіторської заборгованості, проводять інвентаризацію, перевіряють своєчасність оплати від дебіторів, ведуть облік дебіторської заборгованості відповідно до чинного законодавства.

Отже, можна зробити висновок, що запитальник, складений внутрішнім аудитором, містить усі актуальні питання, які допомогли йому у виявленні слабких сторін або порушень підпри-

Таблиця 2

**Приклад форми запитальника аудитора під час проведення
внутрішнього аудиту дебіторської заборгованості на підприємстві**

№	Зміст запитання	Варіант відповіді			Примітки
		Так	Ні	Відповідь відсутня	
1	Чи є в наявності договори (угоди) та їхня реєстрація в спеціальному журналі	так			
2	Перевірка результатів інвентаризації дебіторської заборгованості	так			
3	Звірення залишку заборгованості за даними Головної книги із залишками в облікових регістрах та актах звірки	так			
4	Перевірка дійсності списання дебіторської заборгованості на витрати	так			
5	Визначення заборгованості з минулим терміном	так			
6	Перевірка повноти та своєчасності оплати рахунків покупцям на підставі реєстрів бухгалтерського обліку	так			
7	Перевірка правильності ведення бухгалтерського обліку експортних операцій з іноземними покупцями	так			
8	Перевірка наявності кореспонденції рахунків зі створення резерву та списання сумнівної заборгованості	так			
9	Перевірка наявності/правильності ведення первинних документів дебіторської заборгованості	так			
10	Перевірка регістрів синтетичного та аналітичного обліку й звітності по дебіторській заборгованості	так			
11	Виписки по банківському рахунку розносить особа, що не пов'язана з обліком дебіторської заборгованості	так			
12	Сумарні підсумки рахунків-фактур підводяться щодня та порівнюються із записом в журналі-ордері	так			
13	Головний бухгалтер контролює повноту здачі повернутих підзвітних сум у касу	так			
14	Перелік рахунків дебіторів з розбивкою по термінах оплати складаються та регулярно перевіряються відповідною особою	так			

емства, а результати опитування допоможуть у майбутньому під час складання аудиторського висновку щодо роботи бухгалтерії у веденні дебіторської заборгованості.

Висновки. Основними завданнями аудиту дебіторської заборгованості є перевірка наявності та правильності оформлення первинної документації, законність виникнення та своєчасність погашення дебіторської заборгованості, правильність відображення в обліку зобов'язань, дотримання фінансово-розрахункової дисципліни та її вплив на платоспроможність підприємства, перевірка правильності відображення інформації в регістрах бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Для забезпечення якості проведення аудиту дебіторської заборгованості аудитор має чітко визначити аудиторські процедури та методи.

Алгоритм дій внутрішнього аудиту дебіторської заборгованості на підприємстві складається з чотирьох етапів, таких як планування аудиту (складання плану); збирання, перевірка та оцінювання інформації; узагальнення результатів аудиту; представлення висновків та контроль виконання рекомендацій внутрішніх аудиторів.

Запропоновано провести одну процедуру аудиту, а саме створення запитальника, щоб показати практичну дію запропонованого алгоритму. Створено запитальник, який поширено в бухгалтерії діючого підприємства. В результаті отримали докази того, що підприємство працює без помилок та може швидко реагувати на подібні процедури.

Запропонований алгоритм дасть змогу скорегувати роботу бухгалтерії щодо ведення дебіторської заборгованості підприємства та дасть рішення щодо виправлення помилок вчасно.

За результатами заповненого запитальника визначено рівень організації внутрішнього контролю за дебіторською заборгованістю, виявлено слабкі сторони контролю дебіторської заборгованості на підприємстві, визначено стан управління дебіторською заборгованістю підприємства загалом. За результатами опитування на підприємстві можна сказати, що працівники бухгалтерії мають первинні документи з дебіторської заборгованості, проводять інвентаризацію, перевіряють своєчасність оплати від дебіторів, ведуть облік дебіторської заборгованості відповідно до чинного законодавства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Добровольська О.В. Сучасна система організації контролю за дебіторською заборгованістю підприємств. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 1. С. 5–11.
2. Макаренко А.П., Ахмедова Д.В. Удосконалення аудиту короткострокової дебіторської заборгованості. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/2_2018/9.pdf.
3. Візіренко С.В. Удосконалення аудиту розрахунків з постачальниками та підрядниками. *Інноваційна економіка*. 2014. № 3. С. 249–254. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2014_3_38.
4. Макаренко А.П., Кузьменко І.В. Розробка програми аудиту дебіторської заборгованості як засіб підвищення ефективності діяльності підприємства. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/10/7.pdf>.
5. Москалюк Г.О. Система внутрішнього контролю дебіторської та кредиторської заборгованості: напрямки удосконалення і розвитку. *Ефективна економіка*. 2013. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_3_50.
6. Бескоста Г.М. Розробка концептуальних основ забезпечення контролю якості аудиту дебіторської заборгованості. *Ефективна економіка*. 2013. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_9_12.
7. Терещенко М.К. Деякі аспекти удосконалення обліку, аналізу і аудиту дебіторської заборгованості підприємства. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2014. № 1. С. 107–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2014_1_16.
8. Городянська Л.І. Організація контролю дебіторської заборгованості на підприємстві. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2013. № 5. С. 46–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2013_5_8.
9. Прийдак Т.В., Косовська І.М. Автоматизація дебіторської заборгованості як засобу покращення фінансового стану підприємства. URL: <http://ibo.tneu.edu.ua/index.php/ibo/article/viewFile/59/59>.
10. Сирцева С.В., Щербак М.М. Напрями вдосконалення обліку, аналізу та аудиту розрахунків із контрагентами. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 14. С. 1001–1005. URL: <http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/3432>.